

ORHUN YAZITLARI'NDA BOYLARI BİR ARAYA GETİRME ÇABALARI***Osman MERT******Kürşad Çağrı BOZKIRLI*******Öz**

Türklerin yaşadığı engin coğrafya, bir taraftan Türk boylarının “özgür karakterini” şekillendirirken, diğer taraftan da boyların bir araya gelme, millet kavramına ulaşma sürecini zorlaştırmıştır. Büyük Hun hükümdarı Mete’den (MÖ 209-174) itibaren bölgede kurulmuş Türk devletlerinde Çin Seddi’nin kuzeyinde yaşayan ve “yay çeken” bütün akraba toplulukları bir araya getirme, bir siyasi birlik oluşturma, millet kavramına ulaşma ve dışarıya karşı güçlü olma çabası dikkati çeker.

Modern anlamda millet ve milliyetçilik fikrinin doğuşu 18. yüzyılda Avrupa’da yaşanan gelişmelere bağlanmaktadır. Ancak Türk dili ve tarihi açısından büyük önem arz eden Orhun Yazıtları bu açıdan incelendiğinde hedef kitlenin bir boy ya da birtakım boylar olmadığı görülmekte; ısrarla boylar üstü bir kavram olan Türklük kavramının vurgulandığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla devleti yönetenlerin uygulamaları, bize yönetici kesimde ciddi düzeyde bir Türklük bilincinin var olduğunu ve millet kavramına ulaşma yönünde önemli çabaların sarf edildiğini göstermektedir. Orhun Yazıtlarında boyları bir araya getirme çabalarıyla ilgili bu araştırmada tespit edilen veriler de bu görüşleri destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Orhun Yazıtları, millet kavramı, Türk boyları, milletleşme süreci.

EFFORTS TO UNITE THE TRIBES IN ORHON INSCRIPTIONS**Abstract**

While the vast geography, in which Turks live, shapes the “free character” of Turkic tribes, it makes tribes’ process of coming together and reaching the notion of becoming a nation difficult, at the same time. The attempts of Mete, the emperor of the Great Hun Empire, starting from 209-174 BC to unite all the relative communities, which are “combatant (bow-drawing)” and living in the north side of the Great Wall; to build a political unity, to reach the notion of nation and the effort to be powerful against the external threats draw much attention.

In modernist perspective, the rises of the nation and nationalism ideas are connected to the events that were experienced in Europe in 18th century. However, when the Orhon Inscriptions, which are of a great importance in terms of Turkish language and history, are analyzed from this point, it can be seen that the target group is neither a tribe nor some tribes, but it can be seen that Turkishness, which is a supra-tribal notion, is emphasized insistently. Consequently, the practices of the state administrators show us that there is a Turkishness consciousness in the executive people in a serious level and that

* Bu çalışma 22-23 Ekim 2014 tarihleri arasında Bişkek’te düzenlenen “Türk Dünyası Vatandaşlığı Çalıştayı”nda sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, osmmert@gmail.com.

*** Arş. Gör.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, kursad36@gmail.com.

significant efforts are made in order to reach the notion of nation. The data acquired in this study, which is about the efforts to unite the tribes in Orhon Inscriptions, are such as to support these views.

Keywords: Orhon Inscriptions, notion of nation, Turkic tribes, the process of becoming a nation.

1. Giriş

Millet TDK (2011) tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te “çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu; bir yerde bulunan kimselerin bütünü, herkes; benzer özellikleri olan topluluk” şeklinde tanımlanmaktadır. Gökalp'e göre de millet coğrafya ve köken birlikteliğidir. Ortak dil, düşünce ve histir. Yani dilsel bir varlıktır (Gökalp, 2006'dan aktaran Korkmaz, 2013).

Bu anlamda Türkler tarihin akışına yön vermiş, birçok yeniliğin ve değişimin meydana gelişinde hep merkezî konumda bulunmuş, dünyanın en eski milletlerinden biridir. Türklerin ortaya çıktığı coğrafya itibarıyla komşuları olan ve uzun süre ilişki ve mücadele içinde buldukları Çinlilerin kaynakları da bu uzun ve zengin tarihin tanığıdır.

Türk adı, en eski çağlardan beri bir kavim ya da kavimler birliğinin adı olsa da eski Çin kaynaklarında hangi işaretin bu ismi karşılamak için kullanıldığını tespit etmek zordur. Ancak özellikle MS 5. yüzyıldan itibaren Çinliler Türkleri ilk olarak “Kaoçi” yani “Yüksek arabalılar”; Köktürk Dönemi'ne yaklaşıldıkça “Tiele”; Köktürk Dönemi'nde ise Tuk-yu veya Tü-chüeh şeklinde isimlendirmişlerdir (Ögel, 2001: 6).

Ünlü Çin uzmanı Wolfram Eberhard'a göre ise Çin'i MÖ 1050-249 yılları arasında yöneten Chou'lar Türk'tür. Yani Çin Türk ilişkilerinin tarihini çok eskilere götürmek mümkündür. Bu aynı zamanda Türk milletinin tarihinin en azından MÖ 11. yüzyıla kadar büyük ölçüde takip edilebileceğinin de göstergesidir (Türkdoğan, 2011). Alyılmaz'a (2005) ve Aksan'a (2003) göre de bugün tespit edilebilmiş Köktürk öncesi döneme ve Köktürk Dönemi'ne ait yazıtlarda kullanılan dilin niteliğine bakıldığında birçok ileri dil ögesinin (deyim, atasözü vb.) bulunduğu görülecektir. Dilin bu seviyeye ulaşabilmesi için ise arkasında binlerce yıllık bir mazisinin olması zorunludur.

Konunun uzmanlarınca da belirtildiği gibi gelişmiş dillerinin yanı sıra Türkleri diğer millet ve topluluklardan ayıran siyasi, kültürel, askerî, toplumsal vb. birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bunların en başında atlı göçebe kültürün kazandırdığı üstün devlet kurma becerisi gelmektedir. Bu, Türkleri yerleşik topluluklar karşısında üstün kılan önemli bir meziyettir. Göçebe kültür Türklerle büyük hayvan sürülerini sürekli idare etme, geniş alanlarda hareket etme ve bu alanlar için çatışmayı rahatlıkla göze alabilme becerisi kazandırmıştır. Bunların doğal sonuçları olarak gelişen cesaret, hükmetme alışkanlığı, olaylara geniş açıdan

bakabilme becerisi ve biz-öteki ayrımı Türklerin hâkim unsur olmalarını ve kolayca devlet kurabilmelerini sağlamıştır (Rásonyi, 1993: 4-5).

Kurdıkları devlet ve imparatorluklarla birçok millet ve topluluğa yön veren Türkler, yöneticisi olmadıkları yalnız tebası oldukları devletleri de önemli ölçüde etkilemişlerdir. Örneğin Moğolların yönetici durumda oldukları dönemlerde de bütün Turan'da resmî dil Türkçe; resmî kanun da Türk töresidir. Cengiz Devleti'nin törecisi de Dokuz Oğuzlardan bir Tekin'dir (Gökalp, 1989). Bu da Türklerde yüksek bir kültürel ve siyasi birikimin olduğunu göstermektedir.

Askerî anlamda da birçok temel düzenlemenin Türkler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Modern orduların Mete Han'ın Hun ordularını düzenlediği onluk sistem çerçevesinde teşkilatlandığını unutmamak gerekir (Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluşu olarak gösterilen MÖ 209 tarihi de bu düzenlemenin yapıldığı tarihtir).

Kendisini “Barbar” olarak tanımlayan “Batılı milletlerin ortaya çıkışlarından daha önce Türklük, dünyanın en büyük sahnesini teşkil eden Avrasya'nın her çağında ve her köşesinde büyük bir rol oynamıştır” (Rásonyi, 1993: 1). Türkler İslamiyet'le tanışmalarının ardından da tarihî gelişim ve ilerlemelerini sürdürmüşlerdir. İslam medeniyetinden önemli oranda etkilenmişler ve bu medeniyetin bayraktarlığını üstlenerek gelişimine katkı sağlamışlardır.

Uzun tarihleri ve kurdukları birçok devletin varlığı bilinmesine rağmen Türklerin kurmuş oldukları devletlerde bir devamlılığın olduğunu yani devletlerin adı değişse de özünün, kültürünün aynı kaldığını belirtmekte fayda vardır. Yavuz'a (2012) göre de örneğin Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'de söyledikleriyle Âşık Paşa'nın, Mevlana'nın, Yunus'un, Erzurumlu İbrahim Hakki'nin ve daha nicelerinin söyledikleri arasında fark yoktur.

Mevlana'nın “ya görüldüğün gibi ol, ya olduğun gibi görün” sözü ile, Yusuf Has Hâcib'in;

Taşı körse tap tut içinde tanuk

Dışını görürsen, bunu içi için yeter şahit say;
insanın içi dışı gibi ve dışı da içi gibidir (Arat,
1994: 166).

Taşı teg içi ol içi teg taş ol

beyiti arasında; Yusuf Has Hâcib'in,

Kişi könglü yuvka sırınçka sanı

İnsanın gönlü incedir, o bir sırçaya benzer; ona
çok dikkat et, kaba söz söyleme, kırılır (Arat,
1994: 333).

İdi ked küdez sına serme anı

Ne beyler yatarlar kara yir bolup

Ne beyler kara toprak olmuş, yatarlar; ne âlim

Ne bilge büğü sızdı yirde ölüp

ve hâkimler ölüp, toprağa karışmışlardır (Arat, 1994: 342).

beyitleri ile Yunus'un,

Sakingil yârün gönli sırçadur sımayasın

Sırça sındıktan sonra bütün olası degül ve,

Atları izi tozulu önleri tabıl-bazılu

İle güne hükmi yazlu şu muhteşem beyler yatur

dizeleri arasında benzerlik bulunmakta; hatta aynı şeyler ifade edilmektedir. Yukarıda verilen örnekler bile millet olmanın getirdiği bir kültürel birikimin ve bunun farklı coğrafyalarda geleceğe taşınmasının göstergesidir.

Her ne kadar modern anlamda millet ve milliyetçiliğin Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıktığı söylene de (Saklı, 2012; Aksoy ve Arslantaş, 2010; Örs, 2006) Kafesoğlu'na göre Orhun Yazıtları'nda "Türük / Türk bodun" ve "Türk" kavramının sıklıkla geçmesi Türk milliyetçiliğinin tam olarak ifadesidir (Kafesoğlu, 1999'dan aktaran Saklı, 2012).

Öz'e (2008) göre de Çin kaynaklarında ve Orhun Yazıtları'nda "Türük" ve "Türük Bodun" kavramları Türkçe konuşan halkları nitelemek için kullanılmaktadır. Bu anlamda Köktürklerde en azından yönetici sınıfta ciddi düzeyde bir Türklük bilincinin var olduğu muhakkaktır (Öz, 2008).

Milletleşmenin, "her türlü etnik, mezhepsel, bölgesel taassubun aşılarak millî seviyede kültürel ve manevi bir mutabakata varılması ve toplumsal anlamda biz duygusuna ulaşılması" (Erkal, 2008: 66) olduğu düşünülürse Orhun Yazıtları'nda özellikle diğer boylarla mücadeleleri içeren bölümlerin milletleşme çabasının göstergeleri olduğu anlaşılacaktır.

2. Orhun Yazıtları'nda Boyları Birleştirme Çabaları

Türklerin yaşadığı engin coğrafya, bir taraftan Türk boylarının "özgür karakterini" şekillendirirken, diğer taraftan da boyların bir araya gelme, millet kavramına ulaşma sürecini zorlaştırmıştır. Büyük Hun hükümdarı Mete'den (MÖ 209-174) itibaren bölgede kurulmuş Türk devletlerinde Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan ve "yay çeken" bütün akraba toplulukları bir araya getirme, bir siyasi birlik oluşturma, millet kavramına ulaşma ve dışarıya karşı güçlü olma çabası dikkati çeker (Mert, 2009: 3).

Bilge Kağan, Köl Tigin yazıtının doğu cephesinde kendisinden önce atalarının zor şartlara rağmen bu yöndeki çabalarını şu şekilde anlatır (Mert, 2009):

üze kök tenğri asra yağız yir kılntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlnta üze eçüm apam bumın kagan iştemi kagan olurmuş olurupan türük bodunıñ ilin tör[üs]in tuta birmiş iti birmiş tört bulunğ kop yağı ermiş sü sülepen tört bulunğdaki bodunug kop almış kop baz kılmış başlıgıg yüküntürmiş tizligig sökürmüş ilgerü kadirkan yıška tegi kirü temir kapıgka tegi konturmuş ekin ara idi oksuz kök türük [iti] ança olurur ermiş.....ilig tutup törüg itmiş: Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine de atalarım dedelerim Bumın Kağan, İştemi Kağan kağan olarak tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini, yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermiş. Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep kendilerine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan Dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar Türkleri iskân etmişler. Bu iki sınır arasında pek örgütsüz ve düzensiz yaşayan Gök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş. devleti yönetip yasaları düzenlemişler¹ (KT D 1-3).

kañgım kagan yiti yeg[ir]mi erin taşıkmış taşra yarıyor tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmış tagdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmuş tenğri küç birtük için kañgım kagan süsi böri teg ermiş yağısı konfy teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep ti[r]miş kubrat[mış k]amagı yeti yüz er bolmuş yeti yüz er bolup ilsiremiş kagansramış bodunug küñgedmiş kuladmış bodunug türük törüsün içgımmış bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış tölis tarduş [bodunug anta etmiş] yabgug şadıg anta bermiş biriye tabgaç bodun yağı ermiş yırıya baz kagan tokuz oguz bodun yağı ermiş kırkız kurıkan otuz tatar kıtarıy tatabı kop yağı ermiş kañgım kagan bunç[a] kırk artukı yeti yolu sülemiş yegirmi süñgüş süñgüşmiş tenğri yarlıkaduk için illigig elsiretmış kaganlıgıg kagansıratmış yağıg baz kılmış tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntürmiş: Babam Kağan on yedi adamla baş kaldırmış İleriş baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler şehre inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş olduğu için, babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş. Doğuya ve batıya sefer edip adam toplamış, yığmış. Sonunda hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, kağansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve âdetlerini bırakmış halkı atalarımın dedelerimin töresince yeniden yaratmış, eğitmiş. Tölis ve Tarduş halklarını o vakit düzenlemiş. Yabgu'yu ve Şad'ı o zaman onlara vermiş. Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde Dokuz Oğuzlar ve liderleri Baz Kağan, halkı düşman imiş, Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar ve Tatabılar hep düşman imiş. Babam kağan bunca kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi kez savaşmış. Tanrı öyle buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, kağanlıyı kağansız bırakmış; düşmanları bağımlı kılmış; dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş (KT D 11-16).

Atalarının devlet ve millet kavramına ulaşma yolundaki çabalarını yukarıdaki cümlelerle anlatan Bilge Kağan, aynı amaç uğruna kendisinin yaptıklarını anlatmadan önce, merkezden dışarıya doğru, seslendiği hedef kitleyi şöyle tasvir eder; mesaja hazırlar (Mert, 2009: 5):

¹ Köl Tigin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk yazıtlarına ait metinlerin yazı çevrimi "ALYILMAZ, C. (2005). *Orhon Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları" adlı eserden hareketle yapılmıştır. Metinler Türkiye Türkçesine aktarılırken "TEKİN, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları" adlı eserden yararlanılmıştır.

sabımın tüketi eşidgil ulayu iniygünim oğlanım bireki oğuşum bodunum biriye şadapıt begler yırıya tarkat buyruk begler otuz [tatar] tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıñgla: *Sözlerimi baştan sona işitin, önce siz erkek kardeşlerim, oğullarım, birleşik boyum halkım, güneyde Şadlar ve Apalar beyleri, kuzeyde Tarkat buyruk beyleri, Otuz [Tatar.....] Dokuz Oğuz beyleri ve halkı bu sözlerimi iyice işitin, sıkıca dinleyin (KT G 1, 2).*

Hedef kitleyi yukarıdaki sözleriyle tanımlayan, mesaja hazırlayan Bilge Kağan, Köl Tigin yazıtının doğu cephesinin 16-22. satırları arasında amcasıyla birlikte halkı bir araya getirme (Divitçioğlu, 1987), istikrarı sağlama çabalarını anlattıktan sonra amcasının ölümünün ardından tahta geçişini ve yaptıklarını, birtakım tecrübelerini, tavsiyelerini halkıyla şu sözlerle paylaşır (Mert, 2009: 5):

eçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantunğ yazıka tegi süledimiz kurıgaru temir kapıgka tegi süledimiz; kögmen aşa kı[rkız yirinğe tegi süledimiz] kamagı biş otuz süledimiz üç yegirmi sünğüşdüimiz illigig ilsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız; tizligig sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz: *Amcam Hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine şad idim. Amcam Hakan ile doğuda Sarı ırmağa ve Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik. Kögmen dağlarının ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik. Toplam yirmi beş kez ordu sefer ettik, on üç kez savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık kağansızlaştırdık; dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik (KT D 17, 18).*

[eçim kagan uça bardı] başlayu kırkız kaganıg balbal tikdim türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin kañgım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñgri il birigme teñgri türük bodun atı küsi yok bo[lmazun tiyin özümün ol teñgri] kagan olurtı erinç: *Amcam kağan vefat etti. Önce Kırgız Kağanı'nı balbal olarak diktim. Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan olarak tahta oturttu, hiç şüphesiz (KT D 24-26).*

Bölgede etkili olan güçleri ve politikaları iyi bilen, iyi gören Bilge Kağan Ötüken'e yerleştikten sonra önce Çin'le ilişkileri düzeltir; ardından da içte birliği sağlamaya, halkın hayat standardını yükseltmeye yönelik faaliyetlerine başlar (Mert, 2009; Divitçioğlu, 1987):

bu yirde olurup tabgaç bodun birle tüzültüm: *Bu yerde (Ötüken) oturup Çin halkı ile ilişkileri düzelttim (KT G 4, 5).*

kagan olurup yok çıgañy bodunug kop kubratdım çıgañy bodunug bay kıltım az bodunug öküş kıltım: *Tahta oturup, yoksul ve fakir halkı hep derleyip toparladım. Fakir halkı zenginleştirdim, az halkı çoğalttım (KT G 9,10).*

ilgerü kün togsık birigerü kün ortusınğaru kurıgaru kün batsıkınğa yırıgaru tün ortusınğaru anta içreki bodun ko[p] ma[nğ]la kör[ür bunç]a bodun kop itdim ol amtı

anfyıg yok türük kagan ötügen yış olursar ilte bunğ yok ilgerü şantunğ yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim birigerü tokuz ersinke tegi süledim töpütke kiçig [teg]medim kurıgaru yinçü ög[üz] keçe temir kapıgka tegi süledim yırıgaru yir bayırku yirinğe tegi süledim bunça yirke tegi yoritdım ötügen yışda yig idi yok ermiş il tutsık yir ötügen yış ermiş: İleride gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına ve kuzeyde gece ortasına kadar, bu sınırlar içindeki bütün halklar hep bana tabidir. Bunca halkı hep düzene soktum. Onlar şimdi hiç de kötü durumda değiller. Türk kağanı Ötüken Dağlarında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci Sir Derya Irmağı'nu geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar ordularımı yürüttüm ve anladım ki Ötüken Dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş. Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken Dağları imiş (KT G 2, 3, 4).

nenğ yılışg bodunka olurmadım içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum inim köl tigin birle sözleşdimiz kañımız eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım inim köl tigin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım ança kazganıp bireki bodunug ot sub kılmadım men [özüm kagan olurtukuma yir sayu] barmış bodun ölü yitü yadağın yalañın yana kelti bodunug igideyin tiyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtanfy tatabı bodun tapa birigerü tabgaç tapa ulug sü eki yegir[mi süledim süngüşdüm anta] kisre tenğri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tırgürü igit[t]im yalañg bodunug tonlug çıgañy bodunug bay kılıtım az bodunug öktüş kılıtım ıgar elligde ... bodunug kop baz kılıtım yağısız kılıtım kop mañga körti işig küçüg birür: Ben hiç de zengin ve müreffeh bir halk üzerine hükümdar olmadım. Tam tersine karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok almasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum. Kardeşim Köl Tigin ile iki Şad ile birlikte ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp çevremdeki halkı ateş ile su gibi birbirlerine düşman etmedim. Ben kendim kağan olduğumda her yere gitmiş olan halk öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay ve Tatabı halklarına doğru, güneyde de Çine doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim. Savaştım. Ondan sonra Tanrı esirgesin, ilahi lütfum olduğu için, kismetim olduğu için ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım. Sayıca az olan halkı çoğalttım; güçlü devleti olandan, güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım. [Dört bucaktaki halkları hep] kendime bağımlı kıldım. Türk halkını düşmansız kıldım. Bu halkların hepsi bana bağımlı oldular, bana hizmet ediyorlar (KT D 26-30).

Köl Tigin yazıtının doğu yüzünün otuzuncu satırında Köl Tigin'in öldüğünü söyleyen Bilge Kağan, takip eden satırlarda ve yine Köl Tigin yazıtının kuzey yüzünün 1-10. satırları arasında Köl Tigin'in kahramanlıklarını anlatırken, boyları bir araya getirme, içeride ve dışarıda istikrarı sağlama ve koruma amacıyla Kırgızlar, Türkişler, Oğuzlar, Karluklar, Azlar, İzgiller, Soğdlar ve Çinliler ile yaptıkları mücadeleleri ayrıntılı bir şekilde anlatır (Mert, 2009):

köl tigin yiti otuz yaşınğa karluk budun erür barur erkli yağı boltı tamag ıduk başda sünğüşdümüz [köl] tigin ol sünğüşde otuz yaşayur erti alp şalçı akın binip oplayu tegdi eki erig udşuru sançdı karlukug ölürtümüz altımız az bodun yağı boldı kara költe sünğüşdümüz köl tigin bir kırk yaşayur erti alp şalçı akın binip oplayu tegdi az elteberig tutdı az bodun anda yok boltı eçim kagan ili kamşag boltukınta bodun ilig ikeği boltukınta izgil bodun birle sünğüşdümüz köl tigin alp şalçı akın binip o[playu tegd]i ol at anda tüş[di] izgil [bod]un ölti tokuz oguz bodun kentü budunum erti terğri yir bulgakın üçün yağı boltı bir yılka biş yolu sünğüşdümüz erğ ilk togu balıkda sünğüşdümüz köl tigin azman akıg binip oplayu tegdi altı erig sançdı sü [t]leğişinte yitineç erig kılıçladı ekinti koşulgakda ediz birle sünğüşdümüz köl tigin az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı tokuz erig egire tokıdı ediz bodun anta ölti üçünç bo[lçu]da oguz birle sünğüşdümüz köl tigin azman akıg binip tegdi sançdı süsin sançdımız ilin altımız törtünç çuş başında sünğüşdümüz türük bodun adak kamşatdı yablak bolt[aç]ı erti oza [k]elmiş süsin köl tigin ağıtıp tonğra bir uguş alpogu on erig tonğa tigin yogınta egirip ölürtümüz bişinç ezginti kadızda oguz birle sünğüşdümüz köl tigin az yağızın binip tegdi eki erig sançdı balıkka basıkdı ol sü anta ö[lti] amga korgan kışlap yazınğa oguzgaru sü taşıkdımız köl tigin ebig başlayu akıttımız oguz yağı ordug basdı köl tigin ögsüz akın binip tokuz erin sançdı ordug **birmedi:** *Köl Tigin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı serbestçe hareket eden bir düşman oldu. Onlarla Tamag kutsal tepesinde savaştık. Köl Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip sabırsızca hücum etti. İki eri kovalayıp mızrakladı. Karluk'ları öldürdük, tutsak aldık. O sırada Az halkı da düşman oldu. Onlarla Kara Göl'de savaştık. Köl Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı kır atına binip sabırsızca hücum etti. Az'ların İlteber'ini tuttu. Az halkı orada yok oldu. Amcam Hakan'ın devleti sarsıldığında, halk ve hükümdar ikiye ayrıldığında, İzgil halkı ile savaştık. Köl Tigin Alp Şalçı kır atına binip sabırsızca hücum etti. O at orada düştü. İzgil halkı öldü. Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi. Gök ile yer arasındaki karışıklık nedeniyle bize düşman oldular. Onlarla bir yılda beş kez savaştık. İlk önce Togu şehrinde savaştık. Köl Tigin Azman kır atına binip sabırsızca hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordular kapıştığında da yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulgak'ta Ediz'lerle savaştık. Köl Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı, dokuz eri de kuşatarak dövdü. Ediz halkı orada öldü. Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuz'larla savaştık. Köl Tigin kır atına binip hücum etti, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık, ülkelerini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk halkının ayağı sendeledi. Perişan olacak idi. Süratle gelen düşman ordusunu Köl Tigin dağıtıp Tongralardan bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük. Beşinci olarak Ezgenti Kadız'da*

Oğuzlarla savaştık. Köl Tigin Az yağız atına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura garketti. O ordu orada öldü. Amga Korgan'da kışlayıp o yılın ilkbaharında Oğuz'lara doğru ordu sevk ettik. Köl Tigin'i karargâhın başında bıraktık. Düşman Oğuz'lar karargâhı bastılar. Köl Tigin öksüz kır atına binip dokuz eri mızrakladı, karargâhı düşmana vermedi (KT K 1-9).

yir bayurk[u] ulug irkin yağı boltı anı yanyıp türgi yargun költe buzdımız ulug irkin azkına erin tezip bardı kültigin altı otuz yaşınğa kırkız tapa süledimiz süngüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız kaganın birle sonğa yışda süngüşdümüz köl tigin bayırkun[ınğ ak adg]ır[ıg] binip oplayu tegdi bir erig okun urtı eki erig udşuru sançdı ol tegdükde bayırkunıñg ak adgırığ udlukın sıyu urtı kırkız kaganın ölürtümüz ilin altımız ol yıka türgiş [tapa altun yışıg] toga ertiş ügüzüg keçe yorıdımız türgiş bodunug uda basdımız türgiş kagan süsi bolçuda otça borça kelti süngüşdümüz köl tigin başgu boz at binip tegdi başgu boz k[.....] tutuzt[ı] ekisin özi altızdı anta yana kirip türgiş kagan buyrukı az totokug eligin tutdı kaganın anta ölürtümüz ilin altımız kara türgiş bodun kop içikdi ol bodunug tabarda ko[nturtumuz] sogdak bodun iteyin tiyin yinçü ügüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz anta kisre kara türgiş bodun yağı bolmuş kengeres tapa bardı biziñg sü atı toruk azukı yok erti yablak kişi er[.....] alp er biziñge tegmiş erti antag ödke ökünüp köl tiginig az erin irtürü ittımız ulug süngüş süngüşmiş alp şalçı ak atın binip tegmiş kara türgiş bodunug anta ölmüş almış: *Yir Bayırku'ların Ulu İrkin'i bize düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölü'nde bozguna uğrattık. Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti. Köl Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgızlar'a doğru sefer ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen Dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda iken bastık. Hakanları ile Songa Dağı'nda savaştık. Köl Tigin Bayırkular'ın ak aygırına binip süratle atılarak hücum etti. Bir eri okla vurdu, iki eri de kovalayıp mızrakladı. O hücumda Bayırkular'ın ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular. Kırgız Hakanı'nı öldürdük, ülkesini aldık. O yıl Türgiş'lere doğru, Altay Dağlarını aşarak ve İrtiş Irmağı'nı geçerek yürüdü. Türgiş halkını uykuda iken bastık. Türgiş Hakanı'nın ordusu Bolçu'da ateş gibi, kasırga gibi, üzerimize geldi. Savaştık. Köl Tigin alnı akıtmalı boz ata binip hücum etti. Alnı akıtmalı boz at (.....). yakalattı, ikisini de kendisi tutsak aldı. Orada yine düşman hatları içine girip Türgiş Hakanının kumandanı Az valisini eli ile yakaladı. Türgiş'lerin hakanını orada öldürdük, ülkesini aldık. Türgişlerin avam halkı hep bize tâbi oldu. O halkı Tabar'da yerleştirdik Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci Sır Derya ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik. Ondan sonra Türgiş avam halkı yine düşman olmuş. Kengeres'e doğru gittiler. Bizim askerlerimizin atları zayıftı, yiyecekleri (de) yok idi. Kötü kişiler cesur erler bize hücum etmişler idi.*

Kötü şartların hep bir araya geldiği böyle bir zamana hayıflanıp Köl Tigin'i az (miktar) er ile ulaştırıp gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Alp Şalçı kır atına binip hücum etmiş. Türkiş avam halkını orada öldürmüş, tutsak almış (KT D 30-40).

Boyları bir araya getirme adına verilen mücadelelerin kolay olmadığı; kimi zaman savaş ve ölümlerle sonuçlandığı Bilge Tonyukuk tarafından da dile getirilmiştir:

kırkızığ uka basdımız [usun] süngügün açdımız kanı süsi terilmiş süngüsdümüz sançdımız kanın ölürtümüz kaganka kırkız bodunu içikdi yükünti: *Kırgızları uykuda iken bastık. (Uykuları)ni mızraklarımızla açtık. (Bu arada) hanları ve orduları toparlanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanlarını öldürdük. Kırgız halkı teslim oldu, boyun eğdi (BT I K 3, 4).*

irigek kölekin toglada oguz kelti [süsi altı bınğ] ermiş biz eki bınğ ertimiz süngüsdümüz tenğri yarlıkadı yanfydımız ögüzke tüşdi yanfyduk yolta yeme ölti kök anta ötrü oguz kopın kelti: *İngek gölcüğü ile Tola (Irmağı)'ndan Oğuzlar (üzerimize) geldi. Ordusu (altı bin kişilik) imiş. Biz iki bin (kişi) idik. Savaştık. Tanrı buyurdu, (Oğuzları) bozguna uğrattık; ırmağa düştü. Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldılar. Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi, (boyun eğdi) (BT I G 8, 9).*

Konunun öneminden dolayı önce halkını uyaran / mesajı hazırlayan Bilge Kağan, ardından da birlik ve beraberliğin halkın ve devletin bekası için önemini şöyle ifade eder:

türük begler bodun bunu eşidinğ türük [bodun ti]rip il tutsıkınğın bunta urtum yanğılıp ölsikinğın yeme bunta urtum: *Ey Türk beyleri ve halkı, bunu işitin! Türk halkı dirilip, bir araya gelip nasıl devlet sahibi olacağını buraya hakkettim; yanılıp nasıl öleceğini de buraya hakkettim (KT G 10, 11).*

Gerek Köktürk gerekse Uygur Dönemi kağan ve kumandanlık yazıtlarına bakıldığında dönemin askerî ve siyasi olayları anlatılırken bölgede yaşayan akraba boylar arasında daima yoğun bir iktidar mücadelesinin yaşandığı görülür. Bilge Kağan Dönemi'nde yapılan seferlerin çoğu boyları bir araya getirme, yönetme çabasına yönelik iken bazen Köktürklerin de sözü konusu boyların saldırısına uğradığı görülür (Mert, 2009: 7):

üç oguz süsi basa kelti yadag yabız boftı tip algalı kelti sınğar süsi ebig barkıg yulgalı bardı sınğar süsi süngüşgeli kelti biz az ertimiz yabız ertimiz oguz [.....]ıt yag[1..... tenğri] küç birtük üçün anta sançdım yanfydım: *Üç Oğuz ordusu baskın yaptı. "(Türklerin) piyadesi bozuldu" diyerek (bizi) zapt etmek üzere (üzerimize) geldi. Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz düşman Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım (BK D 32, 33).*

o[g]uz bo[dun tokuz tatar birle tirilip kelti aguda eki ulug süngüş süngüşdüm süsin bu[z]dum elin anta altım: *Oğuz halkı Dokuz Tatarlar ile birlikte toparlanıp geldi. Agu'da iki büyük savaş verdim. Askerlerini bozdum, ülkelerini orada zapt ettim* (BK D 34).

İktidarı ele geçiren boy, bir taraftan mevcut konumunu korumaya çalışırken bir taraftan da başta Çin olmak üzere ikinci kültürlerle mücadele etmiştir:

birye tabgaç bodun yağı ermiş yırya baz kagan tokuz oguz bodun yağı ermiş kırkız kurikan otuz tatar kıtanıy tatabı kop yağı ermiş kañgım kagan bunç[a] kırk artukı yeti yolu sülemiş yegirmi süngüş süngüşmiş teñgri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmış kaganlıgıg kagansıratmış yağıg baz kılmuş tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntü[rmiş]: *Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş. Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar ve Tatabılar hep düşman imiş. Babam hakan bunca kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi kez savaş yapmış. Tanrı öyle buyurduğu için devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış; düşmaları bağımlı kılmış; dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş* (KT D 14, 15).

[tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yeti binğ süg ilki kün ölürtüm: *Çin süvari ordusundan on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm* (BK G 1).

otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtanıy tapa süledim: *Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettim* (BK G 2).

[otuz artuk]ı [tokuz y]aşıma yazın tatabı tapa sü[ledim]: *Otuz dokuz yaşımda yazın Tatabılara doğru sefer ettim* (BK G 2).

Devletlerin başarısı ve ömrü ciddi bir kurumsallaşma gerçekleşemediği için genellikle yöneticilerin başarısı ya da başarısızlığına paralel olarak farklılık arz etmiştir. Devletler, kendi şartları içinde bürokratik bir sisteme sahip olmalarına rağmen (Divitçioğlu, 1987; Ögel, 1982), yönetilen boylarla merkezî yönetimin ilişkilerinin iktidarın gücüne göre değişmesi, boyların bağımsız olma arzusu devletlerin devamlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Çin kaynakları Hunlardan bahsederken bu konuda şöyle der “Bu bin yıllık sürede Hun devleti bazen büyüdü, bazen de küçüldü. Devlet, bölümlere ayrılarak dağıldı, parçalandı. Devleti oluşturan boylar, başlarını alıp gittiler ve uzaklaştılar” (Divitçioğlu, 1987: 273) Yine Çin kaynakları Sienbiler ve Cao sülalesi hakkında bilgi verirken “Bu devletin arazisi her gün bin mil büyüyordu. Şimdi ise, her gün bin mil küçülmektedir” (Divitçioğlu, 1987: 273) bilgisine yer verir (Mert, 2009). Bilge Kağan da atalarının başarılarından sonra onların ölümüyle ortaya çıkan durumu Kөл Tigin yazıtının doğu cephesinde şu sözlerle ifade eder (Mert, 2009: 9):

anta kisre inisi kagan bolmış erinç oğlıtı kagan bolmış erinç anta kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç oğlı kañgın teg kılınmaduk erinç biligsiz kagan olurmuş erinç

yablak kagan olurmuş erinç buyrukı yeme biligsiz [ermiş] erinç yablak ermiş erinç:

Ondan sonra erkek kardeşleri hükümdar olmuşlar şüphesiz, oğulları hükümdar olmuşlar şüphesiz. Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. Akılsız kağanlar tahta oturmuş şüphesiz, kötü kağanlar tahta oturmuş şüphesiz. Onların kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz.... (KT D 4, 5)

Bilge Kağan, kendisinden önceki durumu yukarıdaki sözlerle değerlendirirken âdetâ kendisinden sonraki Köktürk ve Uygur dönemini de tasvir etmiştir. Konuyla ilgili olarak Barthold (1975: 10-11) şunları belirtir (Mert, 2009: 9):

Alışlagelen hayat normal akışını devam ettirdiği sürece göçebe boylar, siyasî birlik ihtiyacı duymazlar. Yani cemiyet, gelişmesinin bu devresinde kendi arasında genel düzen ve dirliğin devamlılığının hedefi olan kuvvetine ve belli kanunlara sahip bir hâkim kuvvete ihtiyaç görmüyor ve belli bir idare müessesesi devlet icat etmeyerek, anlaşmalar yaparak sadece aşiretlerin tayin ettiği töre ile kendisini idare ediyor. Devlet kuvvetini temsil eden kağanlar bazen imkân oldukça bütün ya da birkaç boyu bir idare altında birleştiriyordu. Fakat bu olay olağanüstü şartlar altında meydana gelebiliyordu. Böyle zamanlarda kağanlar hükûmeti kendiliklerinden ele alıyorlardı. Bunlar hiç kimse tarafından tayin edilmedikleri gibi, hiç kimse tarafından da seçilmiyorlardı. Boylar, bu durumu bazen direnç göstermeksizin kabul ediyor, bazen de uzun süren mücadelelerin ardından kabul etmek zorunda kalıyordu. Kağanın kendi boyunun birliği de uzun süren kanlı mücadelelerin sonucunda oluşuyordu.

“Eski Türk toplumunun esasını teşkil eden boylar, bazen birleşerek konfederasyonlar teşkil ederler, büyük devletler kurarlar, fakat sosyal bünye hareketli olduğu için kısa zamanda dağılırlar ve sadece yabancı kavimlerle değil, birbirleriyle de savaşlılardı” (Kaplan, 1985: 2). Gerek Köktürk, gerekse Uygur Dönemi’nde güçlü, akıllı, yetenekli kağanlar iktidardayken kağanlık içinde yer alan boylar, yine yönetime bağlı olarak, devletlerin zayıflamasıyla da hızlı bir dağılma sürecine girmişlerdir (Mert, 2009: 9):

[kañgım] kagan eçim kagan olurtukınta tört bulıñdaki bodunug neñçe itm[iş]:

Babam kağan, amcam kağan tahta oturduklarında dört bucaktaki halkları defalarca tanzim etmişler (BK K 9).

Bu süreçte, bölgede dengelerin değişmesinde coğrafyanın Türk boylarına kazandırdığı bağımsızlık arzusu, boyların birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma amacı ve Çin’in bölgeyle ilgili politikaları her zaman etkili olmuştur.

Devletin devamlılığı ve boyların bir arada tutulmasında en önemli kavramlardan biri “töre”dir. Toplum hayatını düzenleyen, devleti yönetenlerin rehberi olan “töre”, Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında geçiş sıklığı en yüksek kavram işaretlerindedir.

Kendi halkının karakterini iyi tahlil eden, “töre”nin önemini sık sık vurgulayan Bilge Kağan, Çin’in bölgeyle ilgili politikalarını ve söz konusu politikaları gerçekleştirirken uyguladığı metotları da son derece iyi bilmektedir (Mert, 2009):

begleri bodunu tüzszüz için tabgaç bodun tebligın kürlüg[in] için armakçısın için inili eçili kıkşürtükün için begli bodunlğ yonğşurtukın için türük bodun illedük ilin içgını idmiş kaganladuk kaganın yitürü idmiş tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boftı eşilik kız oğlın küng boftı türük begler türük atın ıt[t]ı: *Beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldattıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kıskırttığı için Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş tahta oturttuğu kağanını kaybedivermiş. (Bu yüzden) Çin halkına, bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı cariyeye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı (KT D 6, 7).*

tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş süçig sabın yımşak agın arıp ırak bodunug ança yagutır ermiş yagru kontukda kisre anıyğ bilig anta öyür ermiş edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş: *Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzaklarda yaşayan halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşp yerleştikten sonra (da) Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş (KT G 5, 6).*

Çin, Türklerin yaşadığı bölgenin güneyinde her zaman bir tehdit unsuru olarak yer almış; hâkimiyeti elinde bulunduran Türk devletleri de daima bu tehdit unsuruna karşı kendilerinden ve Çin politikalarından kaynaklanan güçlülere rağmen birliği sağlamaya ve korumaya çalışmışlardır (Mert, 2009: 10-11).

Hun Dönemi'nden günümüze Çin'in bölgeyle ilgili kurumsallaşmış bir politikası bulunmaktadır. Çin, Hun Dönemi'nden başlamak üzere zaman zaman bölgeye gönderdiği elçiler vasıtasıyla bölgeyle ilgili coğrafi, etnik, ekonomik birtakım bilgileri sürekli takip etmiş ve politikalarını da bu verilere göre oluşturmuş ve uygulamıştır (Bedirhan, 1999; Kurat, 2002). Bu raporlardan biri de Chang-Sun Sheng'e aittir. Chang-Sun Sheng, raporunda Türklerle ilgili olarak şunları kaydeder (Mert, 2009: 11):

Çinliler sakin dursalar dahi, Türkler bize düşman kalacaklardır. Onları tedip için askerî kuvvetlerin teşkiline durum elverişli değildir. Eğer Türkler rahat bırakılacak olursa, onlar bize karşı hücumla geçeceklerdir. İşte bundan dolayıdır ki, Türkleri tedricen defetmek için gizli vasıtalarla başvurmak gerekiyor. Dış görünüşte onlar hep beraber gibi iseler de, içten birbirlerine karşı düşmanlık hissini beslerler. Bu düşmanlıklar ve onların ihtirasları körüklenirse harbe tutuşmakta gecikmeyeceklerdir. Kuvvetliler arasında ayrılık tohumu ekilmeli ve zayıf olanlar kuvvetliye karşı birleştirilmelidir (Bedirhan, 1999: 67-80).

Kuzeyde yaşayan Türk boylarının bir araya gelerek güçlenmesi, zaman zaman Çin'e seferler düzenlemesi ve İpek Yolu'nun kontrolünün de çoğunlukla Türklerin elinde olması Çin'i tarih boyunca alternatif politikalar üretmeye zorlamıştır. Çin, kuzeyindeki akraba boyların bir araya gelerek siyasî bir birlik oluşturmalarından, güçlü olmalarından sürekli endişe ettiğinden en azından onların bir kısmını kendine bağlamak, kendisiyle birlikte hareket etmelerini

sağlamak için sık sık onlara elçiler göndermiş, değerli hediyeler (Mau-Tsai, 2002) sunmuş; prensesler vererek akrabalık ilişkileri kurmuştur (Çandarlıoğlu, 2002). Zaman zaman Türk boylarının bir kısmının kağanlık bünyesinden ayrılarak Çin hâkimiyetine girmek istemesi ya da Çinlilere sığınması; Çin'in lehine İpek Yolu'nun güvenliğini sağlaması (Divitçioğlu, 1987; Bedirhan, 1999; Orazbay, 1994), Asya'daki dengelerin Çin'in politikalarına uygun bir şekilde kurulmasında etkili olmuştur (Mert, 2009; Kurat, 2002; Bedirhan, 1999; Çandarlıoğlu, 2002):

tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş elig yıl işig küçig birmiş ilgerü kün togsıkda bökli kaganka tegi süleyü birmiş kurıgaru temir kapıgka tegi süleyü birmiş tabgaç kaganka ilin törüsün alı birmiş: *Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri Çin unvanları alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda Bökli kağanına kadar sefer edivermişler batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler; Çin kağanı için (böylece) fetihler yapmış ülkeler almışlar (KT D 7, 8).*

tokuz oguz bodun yerin subın ıdıp tabgaçgaru bardı: *Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin'e doğru gitti (BK D 35).*

otuz artukı dört yaşıma oguz tezip tabgaçka kirti: *Otuz dört yaşında Oğuzlar kaçıp Çin'e gittiler (BK D 38).*

Uygur Dönemi'ne kadar olan tarihî süreç kağanların iç ve dış politikaları akraba boyları algılama biçimleri genel olarak bu şekilde özetlenebilir. Ancak bölgedeki siyasi durum akraba boyların karakterleri Uygur kağanlarının akraba boylar ve bölgeyle ilgili politikaları Köktürk döneminden pek farklı değildir.

3. Sonuç:

Gerek Köktürk gerekse Uygur Dönemi kağanlık ve kumandanlık yazıtlarına bakıldığında dönemin askerî ve siyasi olayları anlatılırken bölgede yaşayan akraba boylar arasında daima yoğun bir iktidar mücadelesinin yaşandığı görülür. Büyük Hun hükümdarı Mete'den (MÖ 209-174) itibaren bölgede kurulmuş Türk devletlerinde Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan ve “yay çeken” bütün akraba toplulukları bir araya getirme bir siyasi birlik oluşturma millet kavramına ulaşma ve dışarıya karşı güçlü olma çabası dikkati çeker. Her ne kadar çeşitli araştırmacılarca modern millet ve milliyetçilik fikrinin Avrupa'da 18 yy.'da ortaya çıktığı ifade edilse de Orhun Yazıtları incelendiğinde hem Türklüğün çok sık vurgulanan bir kavram olduğu hem de kağanların kağanlık sürelerinin çok önemli bir kısmının akraba boyları bir araya getirme çabasıyla geçtiği görülmektedir. Bu da yönetici zümrede ciddi düzeyde bir Türklük bilincinin var olduğunu göstermektedir. Orhun Yazıtları'nda boyları bir araya getirme çabalarını içeren bu araştırmanın verileri de bu bilgileri desteklemektedir.

Kaynaklar:

- AKSAN, D. (2003). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*. İstanbul: Multilingual.
- AKSOY, N. D. ve ARSLANTAŞ H. A. (2010). Ulus Ulusçuluk ve Ulus-Devlet. *TÜBAR*, XXVIII, 31-39.
- ALYILMAZ, C. (2003). Türk Tengri Dini Edebî Çevresi (Orhun Türkçesi Dönemi), *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C. 4, Ankara: 1-24.
- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- ARAT, R. R. (1994). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BARTHOLD, W. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BEDİRHAN, Y. (1999). Çin Tarihinde Hun-Çin Siyasi Mücadeleleri ve İpek Yolu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118, 67-80.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2002). Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü. *Türkler Ansiklopedisi*, C 2, Ankara.
- DİVİTÇİOĞLU, S. (1987). *Kök Türkler*. İstanbul.
- ERKAL, M. E. (2008). Milletleşme Süreci ve Önündeki Engeller. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 37, 65-76.
- GÖKALP, Z. (1989). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Toker Yayınları.
- KAPLAN, M. (1985). Orhun Abidelerinde Mekân-İnsan Münasebeti. *Türklük Araştırmaları*, 1, 1-6.
- KORKMAZ, A. (2013). Millet Olmanın Felsefi Temelleri. *Türk Yurdu*, 33(307).
- KURAT, A. N. (2002). Göktürk Kağanlığı. *Türkler Ansiklopedisi*, C 2. Ankara.
- MAU-TSAI, L. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. (çev. KAYAOĞLU, E. ve BANOĞLU D.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- MERT, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen Yayınları.
- ORAZBAY, (1994). Tarihte Türkler ve "İpek Yolu". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 92, 38-52.
- ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*. Ankara.
- ÖGEL, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖRS, B. (2006). Uluslaşma Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol. *Atatürk Dergisi*, 5(1), 57-79.
- ÖZ, M. (2008). Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler. *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları*, 8, 219-226.
- RÁSONYI, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAKLI, A. R. (2012). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-16.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, O. (2011). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. (3. Baskı). İstanbul: IQ Yayınları.
- YAVUZ, K. (2012). *Hâcib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*. İstanbul: Mostar Yayınları.